

ქ. თბილისის სამუშაო კლასტერის განვითარება

ირინა ჯელია

სტუ დოქტორანტი

კლასტერში იგულისხმება „დამოუკიდებელი საწარმოო ან სერვის-სული ფირმების (მიმწოდებლების ჩათვლით), ტექნოლოგიებისა და „ნოუ-ჰაუს“, საშუაშვლო საბაზრო ინსტიტუტების და მომხმარებლების ქსელი, რომლებიც ურთიერთმოქმედებენ ერთმანეთთან ღირებულების შემქმნელი ერთი ჯაჭვის ფარგლებში“ [1, გვ. 73-74]. მაიკლ პორტერის თეორიის თანახმად კლასტერი არის გარკვეულ სფეროში მოღვაწე, გეოგრაფიულად მეზობელი ურთიერთშემავსებელი და ურთიერთდაკავშირებული კომპანიების ჯგუფი (მიმწოდებლები, მწარმოებლები და სხვ.), მათთან საქმიან ურთიერთობებში მყოფ ორგანიზაციებთან (საგანმანათლებლო ორგანიზაციებთან, სახელმწიფო მართვის ორგანოებთან, ინფრასტრუქტურის კომპანიებთან) ერთად [2]. ორივე ამ განმარტებიდან ნათლად ჩანს, რომ კლასტერი არის მეზოეკონომიკური სტრუქტურა, რომლის მონაწილე კომპანიები და მათთან დაკავშირებული ორგანიზაციები უნდა მოქმედებდნენ განსაზღვრულ სფეროში, აერთიანებდეთ ერთობლივი საქმიანობა და ავსებდნენ ერთმანეთს. მისი მთავარი თავისებურებაა მონაწილეთა ურთიერთობების ტრანსფორმაცია გეგმიურ-ორგანიზებული და არა სტიქიურ-საბაზრო საფუძველზე.

ტრადიციული დარგების მოშლის გამო, დღევანდელ პირობებში მეზოეკონომიკური სტრუქტურები – დარგთაშორისი სამეურნეო გაერთიანებები, რომლებიც ახორციელებენ სტრატეგიულ მართვას ტექნოლოგიური ჯაჭვით – ნედლეულის მოპოვებიდან ახალი პროდუქციის წარმოებითა და მისი რეალიზაციით დამთავრებული, – მთავარი ეკონომიკური სუბიექტები ხდებიან. ამ სტრუქტურათა შორის ერთ-ერთი მთავარია კლასტერები.

კლასტერული განვითარების თეორიის ფუძემდებელია მაიკლ პორ-

ტერი. მან ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ერთი დარგის ფირმები, რომლებიც საერთაშორისო ბაზრებზე მყარ პოზიციებს ფლობენ, განლაგებული არიან არა უსისტემოდ, არამედ კონცენტრირებულად ერთ ქვეყანაში, ხშირად კი ერთი ქვეყნის ერთ რეგიონში [3, გვ. 23]. ეს დასკვნა მან გააკეთა 100-ზე მეტი დარგის შესწავლით და აღმოჩენილი ფაქტი შემთხვევითობას კი არ მიაწერა, არამედ კანონზომიერებას და ამ სივრცეს, რომელშიც ეს წარმატებული ფირმები ფუნქციონირებენ, კლასტერი უწოდა. ითქვა ისიც, რომ არ არის აუცილებელი ეს სივრცე ერთი გეოგრაფიული ადგილი იყოს, თუმცა, ერთ გეოგრაფიულ არეალში კლასტერის მონაწილეების ყოფნა აძლიერებს კლასტერის შიგნით მიმდინარე პროცესებს და უფრო დინამიკურს ხდის მის განვითარებას.

კლასტერი მაქსიმალურად ეფექტიანად იყენებს საბაზრო მექანიზმის დადებით მომენტებს. კარგად განვითარებული კლასტერის შიგნით ინფორმაციის გაცვლა ძალიან სწრაფად მიმდინარეობს. მასში ჩართული ფირმები ერთმანეთს ეხმარებიან ახალი პროდუქციის გასაღებაში, ინოვაციების ხელშეწყობაში და ა. შ. სარგებელი კლასტერის ყველა მონაწილეზე ვრცელდება. სხვა კლასტერიდან შემოსულნი მას ახალ ხედვას სთავაზობენ. კლასტერის შიგნით არსებულ კავშირებს, ხშირად აბსოლუტურად მოულოდნელად, კონკურენციაში ახალი გზების შემუშავებისკენ ან ახალი შესაძლებლობების შექმნისკენ მივყევართ.

კლასტერების ძირითადი უპირატესობები მდგომარეობს შემდეგში [4, გვ. 101]:

მეტოქეების, საქონლის მყიდველების და მომწოდებლების კონცენტრაცია და შედეგად წარმოების სპეციალიზაციის გაღრმავება;

- კერძო – სახელმწიფოებრივი პარტნიორობის საფუძველზე ცოდნის გაერთიანების ახალი ფორმების შექმნის სტიმულირება;

- ბიზნესის მსოფლიო ლიდერებისადმი სწორებისაკენ ლტოლვა;

- რეგიონული კლასტერების ორგანიზაციით ქვეყნის დებრესიული და პრობლემური ტერიტორიების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ტემპების დაჩქარება;

- ისეთი ბიზნეს-კლიმატის შექმნა და შენარჩუნება, რომელიც უზრუნველყოფს საბოლოო შედეგების ეფექტიანობას;

- ტერიტორიის განვითარების პოტენციალის კომპლექსურად გამოყენება;

- მოსახლეობის დასაქმების და ცხოვრების დონის ამაღლება.

რეგიონული ეკონომიკა

კლასტერი არის თანასაზოგადოება, მჭიდროდ დაკავშირებული დარგებით, რომლებიც ერთმანეთს უწყვეტ მძაფრ კონკურენციას და ამით ეხმარებიან კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში. იგი არ წარმოადგენს მისი შემადგენელი სუბიექტების მექანიკურ ერთობლიობას. მისთვის დამახასიათებელია სინერგიული ეფექტი, ანუ გაზრდილი ეფექტი, რომელიც არ წარმოადგენს ე. წ. „შესაკრებთა უბრალო არითმეტიკულ ჯამს“. იგი მასზე მეტია. ეს მეტობა მიიღება კლასტერში შემავალ ეკონომიკურ სუბიექტთა ერთობლივი, დაბალანსებული და ჯანსაღი კონკურენტული ურთიერთობის საფუძველზე. რიგი სპეციალისტები [5, გვ. 67] ასახალებენ სხვა სახის ეფექტებსაც – წარმოების მასშტაბის ეფექტს და ჩაბმის (მომცველობის) ეფექტს. მათი აზრით „ამ სამი ეფექტის (მასშტაბის, მომცველობის და სინერგიის) მოქმედებისას კლასტერის არამომგებიან ფირმებს შეუძლიათ გადალახონ მოგების ნორმის ქვედა ნიშნული სპეციალიზაციის შესაძლებლობების შედეგად, რაც იწვევს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას და წარმოებული პროდუქციის თვითღირებულების შემცირებას“. მეცნიერთა ამ მოსაზრებას ჩვენც ვეთანხმებით, რადგან ჩვენი გამოკვლევით, რომელიც ჩავატარეთ ქ. თბილისის რეგიონულ სამშენებლო კლასტერზე, სწორედ ასეთი შედეგები აღმოვაჩინეთ.

ამჟამად თბილისის სამშენებლო კლასტერი აერთიანებს 74 სამშენებლო კომპანიას. აქედან 23 არის მსხვილი, 31 – საშუალო სიდიდის, დანარჩენი წვრილი ფირმებია. მსხვილ კომპანიათა შორისაა: „ცენტრ-პოინტი“, „არსი“, „აქსისი“, „მაგისტრალი“, „კალასი“, „სასკო“, „კიდ-არქიტექტურა“, „არქსტუდიას მოდული, იბერია“, „მერიდიანი“, „ტექსი“, „ოლიმპიური ვარსკვლავი“ და სხვები. კომპანიების ზემოთ ჩამოთვლილი ათეული მთლიანი სამშენებლო ბაზრის 70%-ს იკავებს [6, გვ. 7].

ჩვენი გამოკვლევით ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში შემავალი სამშენებლო კომპანიები მეტად აქტიურად მუშაობენ. 2000-2009 წლებში მათ მიერ გამოშვებული პროდუქციის მოცულობა 10-ჯერ და მეტად არის გაზრდილი (ცხრილი 1).

საქართველოს მასშტაბით სამშენებლო პროდუქციის საერთო გამოშვებაში თბილისის კლასტერის წილი 2000 წელს 67.7%-დან 72.8%-მდეა გაზრდილი. ასე რომ თუ თბილისის კლასტერში 2000 წელს გამოშვებული იქნა მხოლოდ 120.8 მლნ ლარის პროდუქცია, 2009 წელს მან

1 მლრდ ლარს გადააჭარბა. 2009 წელს საქართველოში დამთავრდა და ექსპლოატაციაში გადაეცა 1413 ობიექტი 517220 კვ მეტრი ფართობით, აქედან 1034 ობიექტი 377556 კვ მეტრი ფართობით ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერზე მოდიოდა (ცხრილი 2). 2009 წელს 2006 წელთან შედარებით მშენებლობადამთავრებული ფართობები ქ. თბილისის კლასტერში თითქმის 4-ჯერ (393.4%) არის გაზრდილი. ეს მაჩვენებლები თბილისის სამშენებლო კლასტერის ცხოველყოფილობაზე მიგვანიშნებს.

ცხრილი 1

პროექტების გამოშვება ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერებში [7]

	მოთხოვნილი საქართველოს მშენებლობა- ში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში	თბილისის ხვ. წილი, %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან, მლნ ლარი	
				საქართველოში	თბილისში
2000	177.7	120.8	67.7	100.0	100.0
2006	1186	756.9	63.8	670.0	625.6
2007	1718.2	1105.3	64.3	965.2	913.2
2008	1434.7	887.2	61.8	805.6	733
2009	1752.6	1275.1	72.8	984.2	1053.7

ცხრილი 2

მშენებლობადამთავრებული ობიექტების რაოდენობა და ფართობი
ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში [7]

	სულ საქართველოში		მ. შ. თბილისი		მშენებლობადამ- თავრებული ფართო- ბების დინამიკა %-ად 2006 წელთან	
	რაოდენ- ობა	ფართობი, მ2	რაოდენ- ობა	ფართო- ბი. მ2	რაოდენ- ობა	ფართობი, მ2
2006	663	141127	450	9596	100.0	700.0
2007	1378	564699	889	364231	400.1	379.5
2008	1120	409390	707	257916	290.0	268.8
2009	1413	517220	1034	377556	366.5	393.4

რეგიონული ეკონომიკა

იგივე ითქმის სამშენებლო პროდუქციის ბრუნვის მოცულობაზე ანუ რეალი-ზაციის მოცულობაზე (ცხრილი 3). ბრუნვის მაჩვენებლები თითქმის ემთხვევა პროდუქციის გამოშვების მაჩვენებლებს, რაც იმას ნიშნავს, რომ თბილისის სამშენებლო კლასტერებში გამოშვებული პროდუქცია გასაყიდი არ რჩება.

ცხრილი 3

ბრუნვის მოცულობა ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში
2000-2009 წლებში (მლნ ლარი) [7]

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოს	თბილისის
2000	182.2	122.1	67.0	100.0	100.0
2006	1125.6	776.3	68.9	618.1	636.1
2007	1604.6	1122.1	69.9	881.3	919.6
2008	1412	891.0	63.1	775.8	730.3
2009	1736.3	1266.0	72.9	954.1	1037.7

თბილისის სამშენებლო კლასტერის საბაზო დარგი – მშენებლობა ქმნის საქართველოს მშენებლობის სექტორში მთლიანად შექმნილი დამატებული ღირებულების საშუალოდ 60%-ს. ამ მაჩვენებლის დინამიკა მუდმივად მზარდია. 2009 წელს 2006 წლის მიმართ მან 169%, ანუ საქართველოს მშენებლობის ანალოგიურ მაჩვენებლებზე, 18.2%-ით მეტი შეადგინა (ცხრილი 4, 5). იგივე პროპორციებია შუალედური მოხმარების მიმართაც. თბილისის სამშენებლო კლასტერში შუალედური მოხმარება 2006-2009 წლებში 68.4%-ით არის მომატებული.

ცხრილი 4

დამატებული ღირებულების მოცულობა თბილისის სამშენებლო კლასტერში
(მლნ ლარი) [7]

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2006	401.4	239.2	59.6	100.0	100.0
2007	630.6	415.8	66.0	157.1	173.6
2008	482.3	303.0	62.8	120.2	126.7
2009	605.3	404.1	66.7	150.8	169.0

ცხრილი 5

დამატებული ღირებულების მოცულობა თბილისის სამშენებლო კლასტერში
(მლნ ლარი) [7]

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობები	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერებში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2006	784.5	517.6	65.9	100.0	100.0
2007	1087.6	689.5	63.3	138.6	133.2
2008	952.4	584.2	61.3	121.4	112.9
2009	1147.5	871.0	75.9	146.3	168.4

თბილისის სამშენებლო კლასტერში შრომითი დანახარჯების მდგომარეობა ასეთია (ცხრილი 6). როგორც ცხრილიდან ჩანს 2006 წელს კ. თბილისში გაწეულია 155.2 მლნ ლარის, ხოლო 2009 წელს კი 220.6 მლნ ლარის შრომითი დანახარჯი. პროდუქციის რეალიზაციის 1000 ლარზე ანგარიშით იგი შეადგენს:

$$2006 \text{ წელს} \quad 155.2 : \frac{776.3 \text{ მლნ ლარი}}{1000} = 199.9 \text{ ლარი}$$

$$2009 \text{ წელს} \quad 220.6 : \frac{1266 \text{ მლნ ლარი}}{1000} = 174.3 \text{ ლარი}$$

მაშასადამე, თბილისის სამშენებლო კლასტერში საშუალოთა შესრულება იმდენად ინდუსტრიული გახდა, რომ 2006-2009 წლებში ყოველ 1000 ლარ საშუაოს შესრულებაზე გაწეული შრომითი დანახარჯები შემცირდა 199.9 ლარიდან 174.3 ლარამდის, ე. ი. 12.8%-ით.

ცხრილი 6

შრომითი დანახარჯების მოცულობა თბილისის სამშენებლო კლასტერში
2006-2009 წწ.-ში (მლნ ლარი [7])

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2006	256.4	155.2	60.1	100.0	100.0
2007	372	235.4	63.2	145.3	151.6
2008	272.3	174.7	64.3	106.2	112.9
2009	324.2	220.6	67.9	126.6	141.9

ეს გაანგარიშება ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერის უპირატესობას ადასტურებს იმით, რომ შრომითი დანახარჯების მაჩვენებელი მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში 2009 წელს შეადგენდა 187 ლარს (ყოველ 1000 ლარ პროდუქციის რეალიზაციაზე), ანუ გაცილებით მეტს, ვიდრე თბილისის სამშენებლო კლასტერში.

რაც შეეხება შესყიდვებს (ცხრილი 7) თბილისის სამშენებლო კლასტერში შესყიდვების მოცულობა 2007-2009 წლებში მხოლოდ 12.2%-ით არის გაზრდილი (შედარებითვის: პროდუქციის გამოშვება

2007-2009 წლებში 15.4%-ით არის გაზრდილი). ამ განსხვავებას იწვევდა ის გარემოება, რომ კლასტერში შემავალი საბაზო დარგის – მშენებლობის პროფილის კომპანიებს მრავალი ძირითადი სამშენებლო ნაკეთობის და მასალის (მაგ.: მეტალო-პლასტმასის ნაკეთობები, რკინა-ბეტონის კონსტრუქციები, ასაწყო ბლოკები და ა. შ.) წარმოება თვითონ აქვთ მოწყობილი და გარედან მხოლოდ ზოგიერთ მასალასღა ყიდულობენ (მ. შ. ძირითადია ცემენტი).

ცხრილი 7

საქონლისა და მომსახურების შესყიდვების მოცულობა ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში 2006-2009 წწ.-ში (მლნ ლარი) [7]

წლები	მოთიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერებში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2007	1130.1	751.6	66.4	100.0	100.0
2008	952.1	589.2	61.8	84.2	78.4
2009	1118.9	843.5	75.4	98.9	112.2

ქ. თბილისის რეგიონის სამშენებლო კლასტერში ამჟამად 24487 კაცია დასაქმებული. ეს არის მოთიანად საქართველოს მშენებლობაში დასაქმებულთა 56.3% (ცხრილი 8). 2000-2009 წლებში დასაქმებულთა რიცხვი თბილისის სამშენებლო კლასტერში 2-ჯერ და მეტად არის გაზრდილი (234,6%). ამ მაჩვენებლითაც იგი აღემატება საქართველოს საშუალო მაჩვენებელს (216.5%).

დასაქმებულთა რაოდენობა ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში (კაცი) [7]

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2000	20066	10437	52.0	100.0	100.0
2006	46681	23754	50.9	232.6	227.6
2007	52572	28918	55.0	262	277
2008	38109	20055	52.6	189.9	192.1
2009	43452	24487	56.3	216.5	234.6

ზრდადი ტენდენციით ხასიათდება შრომის მწარმოებლურობაც. 2006-2009 წლებში იგი 58.2%-ით არის გადიდებული. აბსოლუტურ გამოსახულებაში შრომის მწარმოებლურობის მატებამ შეადგინა 19 020 ლარი (ცხრილი 10). შრომის მწარმოებლურობის ზრდის პროპორციულად უნდა გაზრდილიყო დასაქმებულთა შრომის ანაზღაურებაც. აქ მცირე დარღვევას აქვს ადგილი. შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება გაზრდილია 163.7%-ით, შრომის მწარმოებლურობა კი მასზე ნაკლებად – 158,2%-ით, რაც არ არის მიზანშეწონილი საერთოდ ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება (2009 წელს – 758.1 ლარი) 129.1 ლარით აღემატება მთლიანად მშენებლობის დარგის შესაბამის საშუალო მაჩვენებელს (629 ლარი).

ცხრილი 9

შრომის მწარმოებლურობა თბილისის სამშენებლო კლასტერში
2006-2009 წლებში (ლარი)

წლები	ბრუნვის მოცულობა თბილისის სამშენებლო კლასტერში	დასაქმებულთა რიცხვი თბილისის სამშენებლო კლასტერში (კაცი)	შრომის მწარმოებლურობა თბილისის სამშენებლო კლასტერში	შრომის მწარმოებლურობის დინამიკა %-ად 2006 წელთან
2006	776300000	23754	32681	100
2007	1122100000	28918	38803	118.7
2008	891000000	20055	44428	135.9
2009	1266000000	24487	51701	158.2

ცხრილი 10

დასაქმებულთა შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში (ლარი) [7]

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. ს. თბილისის სამშენებლო კლასტერებში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2006	391.0	463.2	118.4	100.0	100.0
2007	495.1	565.6	114.1	126.6	122
2008	600.9	730.6	121.5	153.7	157.7
2009	629.0	758.1	120.5	160.8	163.7

ცხადია, თბილისის რეგიონული სამშენებლო კლასტერში ეს წარმატებები მიღწეული ვერ იქნებოდა, რომ არ ზღებოდეს დიდი ინვესტიციების განხორციელება. ცხრილი 11 გვიჩვენებს, რომ ქ. თბილისის მშენებლობაში 2006 წელს განხორციელდა 166 მლნ ლარის ინვესტიცია, შემდეგ კი იგი მნიშვნელოვნად შემცირდა ქვეყანაში არასტაბილური ეკონომიკურ-პოლიტიკური მდგომარეობის, 2008 წლის აგვის-

რეგიონული ეკონომიკა

ტოს ომის და იმ ფინანსური კრიზისის გამო, რომელიც საქართველოში ევროპიდან გავრცელდა.

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის ინფორმაციით 2010 წელს საქართველოში განხორციელებულმა პირდაპირმა ინვესტიციებმა 814 მლნ დოლარი შეადგინა, რაც 24%-ით მეტია 2009 წლის მაჩვენებელზე.¹ რაღა თქმა უნდა, რომ ეს თანხა არც მთლიანად მშენებლობაზე წარიმართება და არც მხოლოდ ქ. თბილისში დაიხარჯება, მაგრამ რადგან ინვესტიციების შემოდინების ზრდა დაიწყო, ეს აუცილებლად გაზრდის მათთვის გამოყოფილ სახსრებსაც.

ცხრილი 11

ფიქსირებულ აქტივებში განხორციელებული ინვესტიციები ქ. თბილისის სამშენებლო კლასტერში 2006-2009 წლებში (მლნ ლარი) [7]

წლები	მთლიანად საქართველოს მშენებლობაში	მ. შ. თბილისის სამშენებლო კლასტერებში	თბილისის ხვედრითი წილი %	დინამიკა %-ად 2000 წელთან	
				საქართველოში	თბილისში
2006	276.6	166	60.1	100.0	100.0
2007	240.4	80.1	33.3	87	48.2
2008	142.2	92.7	65.5	51.4	56.0
2009	110.6	95.1	84.4	40.2	572

ამრიგად, ქ. თბილისის რეგიონული სამშენებლო კლასტერის საქმიანობის გამოკვლევამ გვიჩვენა რომ იგი მუშაობს საკმაოდ ეფექტურად. მის ასეთ მუშაობას განაპირობებს არა მხოლოდ საბაზო დარგი – მშენებლობა და მასში შემავალი სამშენებლო კომპანიები, არამედ მასალა-ნაკეთობების, მ. შ. ცემენტის მომწოდებლები, საპროექტო ორგანიზაციები, ბანკები, ქ. თბილისის მერია და მისი ტექნიკური ინფრასტრუქტურის სამსახური, სამშენებლო მანქანების ბაზები და მის საქმიანობაში ჩართული სხვა სუბიექტები.

ყოველივე ზემონათქვამი იმას ნიშნავს, რომ კლასტერი როგორც ბუნებრივად წარმოქმნილი ეკონომიკის სივრცობრივი სტრუქტურა მართლაც ეფექტური სტრუქტურაა და საჭიროა ამ მიმართულებით კვლევების გაგრძელება და მისი მეცნიერულ ჩარჩოში მოქცევა.

¹ გაზეთი „ახალი ამბები“ („სიტყვა და საქმის“ ჩანართი), 17/VIII, 2011 წ., გვ. 2.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ე. ბარათაშვილი და სხვები. კლასტერიზაციის თეორიული საფუძვლები და მათი დანერგვის წინაპირობები საქართველოში. ჟ.: „საქართველოს ეკონომიკა“, №9, 2007, გვ. 73-74.
2. М. Портер, Конкуренция, М., Вильямс, 2003.
3. ე. სეფაშვილი, ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა და კლასტერული განვითარების სტრატეგია, თსუ შრომების კრებული I, 2008, ბიზნესი და საყოველთაო კეთილდღეობა, გვ. 23.
4. ი. მესხია, ე. გველესიანი, რეგიონული ეკონომიკური პოლიტიკა, თბ., 2010, გვ. 101-102.
5. რ. სანდროშვილი, კ. სანდროშვილი, კლასტერების როლი რეგიონების ინოვაციურ განვითარებაში, ჟ. „საქართველოს ეკონომიკა“, №9, 2008, გვ. 67.
6. სამშენებლო ბაზარი. საქართველოს ეკონომისტთა ასოციაცია, თბ., 2007, გვ. 7.
7. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის ინტერნეტ-საიტი.
8. გაზეთი „ეკოპალიტრა“ („სიტყვა და საქმის“ ჩანართი), 17.08.2011 წ. გვ. 2.